

ETNOGRAFYA MÜZESİNDEKİ NAZARLIK, MUSKA VE HAMAILLER

H. Z. KOŞAY

Nazarlık Arapça "nazar" kelimesi ile Türkçe -lık ekinden mürekkep bir sözdür. Bunun Fransızca karşılığı "amulette" ise yeni Lâtin "amuletum" den gelmektedir. Ancylopedia Britanica amulet sözünün aslında Arapça "hamalet = süs için asılmış nesne"den geldiğini kaydeder.

Nazarlık, halk inancına göre, onu üzerinde taşıyanı büyüye, hastalıklara ve diğer fenalıklara karşı korumaya veya içinde bulunduğu fenalıklardan kurtarmaya hizmet eder. Nazarlığın türlü nevileri olup taşlar, madenler, üstüne dua yazılı parşümenler en çok kullanılanlarıdır. Bir kısım mücevherat da gerek süs, gerek nazarlık olarak makbul sayılır. Çörek otu gibi bitkiler ve kaplumbağa kabuğu, kürek kemiği, kurt dişi, bazı deniz böceklerinin kabuğu gibi hayvanî aksam ve müstahzarları da aynı maksat için kullanırlar. Nazarlığın terkibi kadar onun eşrefi saette imal edilmesi ve takılması da mühimdir. Yıldızların ve diğer sihrî unsurların bozucu tesirlerini hesaba katmak lâzımdır.

En eski çağlardan itibaren Şarkta ve Garpta büyüün ve nazarın fena tesirlerine inanış ve korunmak için tedbir alma bilgisi kökleşmiştir. Neolitik Çağda "magico - religious" eşya arasında taştan yapılmış veya fil dişinden oyularak kuş şekline sokulmuş boncuklar Mısır, Malta, Iberia'da bulunmuştur. Balta şeklindeki amuletler Girit'te, Aşağı Mısır'da, Malta'da, Şimali Fransa'da ve Britanya'da Bronz Çağında bulunmuştur. Düğme şeklindeki üzeri çizgili ve mühür olarak da kullanılmaları muhtemel diğer boncuklar muahhar Neolitik'in "Halafian kültüründe bulunmakta ve daha muahhar çağlarda İran, Suriye, Girit ve Anadolu'ya yayılmaktadır. Taş-

tan yapılmış boncuklar Yunanistan Yarımadasının muahhar Neolitik tabakasında az miktarda ve bunun kilden yapılmış örnekleri Batı Balkanlar'da, Ukranya'da ve Danubian kültürünün Orta Neolitik tabakasında ve Trakya'da raslanmakta ve değişik şekilleri Liguria'ya kadar yayılmaktadır. (Gordon Child, *Old Word Prehistory Neolithic* 204; A. L. Kroeber. *Anthropology Today* 1953). Esasen bu temadi yalnız nazarlığa değil, bütün maddi ve manevi kültüre şamdır. (Bak: Tzigara - Samurcas, *Al Survivances prehistoriques dans l'art du paysan roumain*. Bucarest 1939). Musevi dininde büyüye dair hükümler olduğu gibi, Eski Mısırlılar'da, Yunanlılar'da ve Romalılar'da hurafelerin rolü büyüktür. Saint Augustin'in ikazlarından eski hıristiyan kilisesinde de büyüün ve diğer hurafelerin kök saldığını öğreniyoruz. Kuran'ımızda da "Meuzeteyn" surelerinde hasitlerin hasedinden ve üfürükçülerin şerrinden sakınarak dua eylemeyi tavsiye eder. Araplar'da tılsım (Talisman) tesir kuvveti fazla olan bir nazarlıktır. Profesör Edward Westermarck'ın "Survivances paiennes dans la civilisation Mo-hométane. Traduction Française par Robert Godet Paris, 1935) adlı eserinde İslâm dinine karışan hurafalardan bahsolunmaktadır. Eski Türk ananesinde ve bugün yaşayan Türkler arasında Şamanlık'tan kalma inançlar arasında büyüye ve nazarlığa büyük kıymet atfedildiğini görürüz. Fin bilgini U. Harva'nın "Die religiosen vorstellungen der altaischen Völker, Helsinki, 1938" adlı eseri bizi bu hususta aydınlatmaya kâfidir. H. Koşay'ın "Türkiye Türk Düğünleri, 1944" adlı kitabında da gelini ve güveyi kötülüklerden korumak için

nazarlıktan istiane edildiğine sık sık rastlanır. Dr. Süheyl Ünver'in (Nazar Değmek Hakkında Bir Risale: İstanbul, Kenan Basımevi) adlı yazısında da nazarlık hakkında bilgiler mevcuttur.

Mevzuumuzu teşkil eden eserleri tanıtmadan önce nazarlığın terkibine giren altun, gümüş, demir, sahtiyan (deri) v. s. nin sihir kuvveti üzerinde birkaç söz söylemek isterim:

Altun ve gümüş: Altun veya gümüşten yapılmış küçük at nalı çocuğun üstüne dikilir veya beşiğe takılır. Altun ve gümüş temizliğin timsalidir.

Demir: Demirin hurafevi kudretine olan inanış hemen umumdur. Eski miş, kopmuş nal talih getirir, belâları defeder, yangına karşı birebirdir. Fırına alı havalarda insan, muhayyalesinin esiri olarak bulutlar arasında fena ruhları tasavvur eder. Onları, ancak, sihrî kuvveti haiz demir defeder. Bilhassa buz âfetine karşı avluya demir atılır. İptidai düşünceye göre hastalık ve ölüme insanın vücudüne sokulan fena ruh sebebiyet verir. İnsan diriminin en nazik devirleri: doğum, evlenme, hastalık ve ölümdür. Çocuğu doğuran ana müdafasız ve zayıf olduğu gibi, bebe ondan daha zayıftır. Büyük bir dikkatle onlara bakmak ve yanlarında dolayan fena ruhlardan korumak lâzımdır. Evlenme sayesinde yeni aile ve yeni ocak kurulur. Bu, başlangıç fena ruhların sokulması için en müsait dakikadır. Hastalık ise muhakkak fena ruhların beden üzerine tasallutundan ibarettir. Korkunç ölüm ise insanın esrarlı bir tahavvülü sayılmaktadır. Yalnız, hastalık ruha da zarar vermiştir. O ruh evdekileri kıskanır onlara karşı kin besler ve hortlar. Elden geldiği kadar bu azgın ruhu tatyip etmeye çalışılır. Muvaffak olunmazsa şerrinin def'i için demirin sihrî kuvvetinden faydalanmak lâzımdır. Hayvanların muhafaza ve tedavisinde de demir büyük rol oynar. Hayvanlara fenalık en çok kıskanç ve hasmane duygular besliyen konu-komşudan gelir. Onların yaptığı büyüleri çözmek için demirin hasiyetin-

den faydalanmak mümkündür. Eski Yunanlılar ve Romalılar da buna dair misaller tesbit edilmiştir. Eski Türk ananesini tevarüs eden Macarlar, hayvanı ahıra sokarken demir zincir üzerinden atlatırlar. Ruslar, eski baltalarını eşik altına gömerler. (H. Koşay, Etnoğrafya Folklor Kılavuzu 1939, sahife: 73).

Sahtiyan: H. Koşay'ın (Ankara, Budun Bilgisi, 1935) adlı kitabının 100 üncü sahifesinde sahtiyan muska hakkında halk ağzından aynen alınmış dikeyte şayan şu satırlara rastlanır: "Bizden yeniller yani cinler lohusaya tebelleş olur. Lohusanın korkudan dili tutulur. Hoca muska yazar. Birini tütütün, birini üç gün içirin, birini eşiğe gömün, hamayili de boynuna takın, der. Çocuğun burnu tutulmasın diye de yastığın altına kalbur gözü korlar. Kadının biri aybaşıklı iken girerse yine çocuğun burnu tutulur. Kurtulması için sarraçtan sahtiyan getirirler. Dükkâna varın, söylemeden bir parmağını gösterin. Kız ise iki parmağını gösterin. Sarraç sormadan anlar ve verir. Bu sahtiyanı küçük muska gibi bebeğe takın. Köpeğe de bir parça ekmek atıverin".

Özerlik, çöreotu (Cumin): Mezarlıklarda ve ören yerlerinde biten bir otun tohumudur. Mavi bir bez içine muska şeklinde dikilir. Çöreotu hastalıklara ve nazara karşı tütsü yapmak için de kullanılır. Lohusanın altına soğan, sarmısak ve çöreotu korlar.

Geyik boynuzu: Evlerde, cami kapılarında nazarlık olarak kullanılır.

Kıskaç adı verilen hayvanın kafası sap yapılarak ve nazarlık olarak kullanılır.

Boncuk: Denizli tarafında buna *Dilkoz* da derler. *Tazı boncuğu* ise bir deniz böceği kabuğudur. Küçük cam mavi boncuklardan bilezik yapılır. Tazı boncuğu, fal takımına da girer.

Akik (Agate): Nazar değdikçe bu kırmızı taş ağarır ve nazar taşına geçer.

Yılan kemiği: Kaplumbağa kabuğu

ve kürek kemiği gibi nazarlıklar arasında yer tutar.

İğde çöğürü: Yani dikenini ve hurma çekirdeği nazarlıkların terbiğine girer.

Çıra kurdu: Ağaçtan çıkan canlı kurt bir muhafaza içinde saklanır.

Karınca boynuzu: Hayvan tırnağının yapılan bir nazarlığa verilen addır. Etn. No. 2049 bu cümledendir.

Çocuğun *pejmürde* gezdirilmesi, yeni yapılan evin *natamam bırakılması* da nazarı önlemek için alınan tedbirlerden sayılmalıdır.

Eski Türklerde ve halen bazı Türk kabilelerinde çocuğa *değersizlik* ifade eden adların takılması da nazardan ve cinlerin şerrinden çocuğu korumak için yapılırdır. (Bulmas, İtboğa gibi).

Bu misallerden görüleceği üzere, dar mânada hurafa veya orasa sözü ile içinde "mistikum" olan halk inanmalarını ve bunlarla ilgili hareketleri kastediyoruz. Bir hâdisenin izahına, ilmin kabul edemeyeceği tesir atfedilirse hurafa ile karşılaşmış oluruz. Yarım asırdanberi İngiliz Ethnologlarının anthropologları zümresi ezcümle Taylor, Herbert Spencer, Lubbock, Andrew, Lang, Hartland ve nihayet J. G. Frazer müttetifikan bugünkü hurafelere çok eski bir mazideki dinî ananelerin bakiyesi ve döküntüleri olarak bakıyorlar. Hurafelerin birçoğu kitabî dinlerin teşekkülünden önceki dünya görüşünün mirası ve ma'kesidir.

Etnoğrafya müzesindeki nazarlık koleksiyonu ve hamayiller zengin olmakla beraber, bir fikir vermeğe kâfidir. Şimdi bunları gözden geçirelim:

Beş pençe: İnciden veya mavi boncuktan yapılır. İnciden olanın ucuna mavi boncuk ve mavi boncuktan olanın ucuna mercan takılır.

Et. 6080: Mavi boncuktan uçları mercanlı ve İstanbul menşeli nazarlıktır.

Et. 6082: Mavi boncuktan uçları mercanlı nazarlık. İstanbul.

Kurt dişi: Gümüşlenir veya altınla kaplanır.

Et. 6088: Gümüşletilmiş kurt dişidir. Zincirli olup, mavi, siyah ve kırmızı boncuklarla süslüdür.

Et. 6089: Gümüşletilmiş kurt dişi nazarlık. Zincir, sikke ve necmülbahir ile süslüdür. İstanbul menşeli.

Et. 7036: Çift kurt dişi. Pirinçle tutturulmuştur. Mercan boncuklu ve sikkelidir. Alışar köyünden satın alınmıştır.

Et. 3537: Çift kurt dişi. Gümüşletilmiştir. Zincirli ve iki adet sikkelidir. Doğu Anadolu menşeli.

Küçük kaplumbağa: Kaplumbağanın kabuğudur. Kaplumbağanın uzun yaşadığı sanıldığı için bunun "sempatik sihir" ile ilgisi olsa gerektir.

Et. 2368: Tospa kabuğu nazarlık. Kuzu, dana boynuna asmak için kullanılır. Askı tertibatı mavi boncuk ve 4 taze boncuğu ile süslüdür. Ankara menşeli.

Et. 2021: Tospa kabuğu nazarlık. İstanbul menşeli.

Üçgen veya armut biçiminde nazarlıklar:

Et. 6096: Pirinçten, sivri ucu ip bağlamak için düğmelidir. İstanbul menşeli.

Et. 6097: Kemikten, kenarları delikli. İstanbul menşeli.

Et. 6095: Pirinçten, alt zirvesi tirfil biçiminde, kaidesi askı delikli. İstanbul menşeli.

Et. 6089: İşlenmiş taştan. Askı şeridi cam boncuklarla yılan kabuğu şeklinde süslüdür. İstanbul menşeli.

Et. 11757: Gümüşten, muska (phylactery). etrafını süsleyen zincirde 8 pul ve ortasında yeşil bir taş vardır.

Yürek şeklinde nazarlık: Eskiden ruh ile yürek arasında münasebet arandığı malumdur.

Et. 6066: Gümüştan, yürek şekli safiha nazarlık pulları deliklidir. İstanbul menşeli.

Göz boncuğu: Nazarla göz arasındaki münasebeti hatırlatmak gerekir.

Et. 3536: Göz gibi bir taş olup, gümüşlettirilmiştir. Zincirlidir Doğu Anadolu menşeli.

Muhtelif şekillerdeki nazarlıklar:

Et. 6072: Siyah taştan, askı delikli ve silindirik şeklinde olup,, uçları mahrutu kapaklıdır. İstanbul menşeli.

Et. 3547: Gümüşlettirilmiş bir taş olup, zinciri adı madendendir. Pullarla süslüdür. Doğu Anadolu menşeli.

Et. 7878: Üstüvani gümüş nazarlık, üstünde üçü kırmızı, ikisi yeşil adı taş vardır. Altı halkalıdır. Salkımında bir kırmızı boncuk, bir firuze taşı ve ki başında da adı taş vardır. Telkâri işlemelidir. Kırşehir menşeli.

Et. 6105: Fal takımına giren ve çocuk eibiselerine dikilen tazi boncuğudur.

Muskalar ve hamayiller:

Et. 6040: Meşin kılıflı, tasma boncuklarla süslü ve İstanbul menşelidir.

Et. 2032: İki üçgen muska ile boncuklu kaytan askıdan ibarettir. Uçu püsküllüdür. İstanbul menşeli.

Et. 6041: Üç det üçgen muska ile siyah kaytana dizili mavi, sarı boncuklardan ibarettir.

Et. 6076 ve 6075: Üstüvani bir muhafaza olup mavi boncuklarla bezenmiştir. Uçlarında yine beyaz ve mavi boncuklardan üç peyki vardır. Üç dallı askı ipleri tamamen boncuklarla örtülüdür. İstanbul menşeli.

Et. 11631: Gümüş zincir askılı telkâri işlemeli, dört adet askı süslü muskalık.

Et. 2110: Üstüvani zincirli ve Hacıbektaş menşeli muska. İçinde vefk yazılı bir kâğıt ve ayrıca "Ayatülkürsü" yazılı diğer bir kâğıt vardır.

Et. 8686: Üstüvani muskadır.

Et. 2109: Üstüvani muhafaza üstünde yeşil taş ve üçgen askı üstünde mavi taş vardır. Salkımlı ve zincirli'dir.

Et. 7348: Gümüş Enam muhafazası, cephesinde kabartma vazö resmi ve kuş biçiminde iki kulpu vardır. Arka tarafında Mührü Süleyman bulunmaktadır. Alt kaideden basit üç hilâl salkım şeklinde sarkmaktadır. Kapağı sürgülüdür. Ankara menşeli.

Et. 7974: Her tarafı gümüş, çifte zincir askılı, hilâl kabartma süslü muska. Müdevver kapağının üstünde ve arkasında altı kollu bir yıldız süsü vardır. İstanbul menşeli.

Et. 7185: Her tarafı gümüş, cephesinde kabartma dört minareli cami resmi vardır. Minareler üçer şerefelidir. Arka tarafında Mührü Süleyman bulunmaktadır. Ayaş menşeli.

Et. 7676: Gümüştan, cephesi ve kapak üstü altın yaldızlı, meşin askısı yaldızlı baklacıklarla süslüdür. Arkası ve müdevver kapağının üstü kabartma rozetlidir.

Et. 7659: Gümüştan, üstü telkâri işlemeli kapaklı ve zincirli hamaylı muhafazasıdır. Ağırlığı 28 gram. Evkaftan alınmıştır.

Et. 7263: Bir tarafı kabartma gümüş, üç yanı ile arkası meşin, hamayil. Üst kapağında 1204

tarihi yazılıdır. Nar çiçeği kabartmalı olup, kapağı zincirli ve gümüş çifte telle kapatılmıştır. İçinde "Enam" bulunmaktadır. İstanbul menşelidir. 16×10 cm. eb'adında, 37 yapraklı Enam talik yazılıdır. Güzel ciltli Enam tezhiplidir.

- Et. 2011: Enam ve muhafazası 13×10 cm. eb'adındadır. Her tarafı ayarı düşük gümüşten yapılmış olup, cephesinde selviler beş kubbeli bina ve ay yıldız kabartmaları vardır. Arkasında altı kollu yıldız bulunmaktadır. Müdevver kapak üstü rozet kabartmalıdır. İçinde, basit meşin cilt içinde bir dua vardır. Elhamdülillâh suresi eksiktir. Yasin, İhlâs, Mautezeyn, tekrar Fatıha, Bakara surelerinden sonra Hatim duası gelir. Ondan sonra Şerh'i İsmi Azâm, Duayı Kurban bulunur. Şahimerdan Duasından sonra baş ağrısı duası, muhabbet duası ve Mihri Nübüvet vardır.

Kurt ağzını bağlamak için bir dua, karanlık gecede devlerden ve cinlerden emin olmak için dua, uykusuzluğa karşı dua, hastalık duası ve yorulmamak için bir vefk bunları takip eder. Yazma Muharrem 1271 tarihlidir.

- Et. 5976: Hamayıl muhafazası. İstanbul menşelidir. 15×11 cm. eb'adında.

Bazubentler: Bilindiği üzere bunlar pehlivanların ve yiğitlerin bazularına bağlanır. Nazarlık mahiyetindedir.

- Et. 5957: Gümüş üç parçadan mürekkep olup, ortası müdevverdir. Yanlardaki iki parça üçgen biçimindedir. Bir kayışla raptedilmiştir. İstanbul menşeli.

- Et. 5956: Beş parçadan mürekkep, ortadaki parça müdevver, diğerleri hilâl biçimindedir. Ortadaki parçada Mührü Süleyman bulunmaktadır. Zincir süslü ve kayış askılıdır. İstanbul menşeli.

- Et. 4003: Bir çift bazubent basit olup, Manisa menşelidir.